

Івченко Ю. В.,

доцент кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В УКРАЇНІ (НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ)

Розглянуто законодавче регулювання проблеми гендерної рівності на національному рівні. Наголошено на тому, що гендерна рівність є одним з основних аспектів загальнолюдського принципу рівності, що безпосередньо пов'язаний із правовим статусом людини та громадянина як центральним інститутом права.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, права людини, гендерні стереотипи, свобода.

Рассмотрено законодательное регулирование проблемы гендерного равноправия на национальном уровне. Акцентировано внимание на том, что гендерное равенство является одним из основных аспектов общечеловеческого принципа равенства, который непосредственно связан с правовым статусом человека и гражданина как центральным институтом права.

Ключевые слова: гендер, гендерное равенство, права человека, гендерные стереотипы, свобода.

In the article the issues of legal regulation of gender equality at the national level are reflected. It is underlined that gender equality is one of the aspects of the universal principle of equality that is directly related to the legal status of human and civil rights as a central institution.

Keywords: gender, gender equality, human rights, gender stereotypes, freedom.

На порозі третього тисячоліття світова спільнота переживає низку кардинальних змін, однією з яких є перехід до нового типу культури, побудованої на принципах гендерної рівності [1, с. 3].

В основі становлення і розвитку людства як системи, що самоорганізується, лежить низка факторів. Насамперед, це реалізація потенціалу кожного члена суспільства, розвиток усіх його фізичних і духовних задатків, творчого начала, перетворення особи на особистість, її актуалізація, що дозволяє звільнити соціальну енергію особи та спрямувати її у належне русло [2, с. 14–15].

Права і свободи людини – одна з основних проблем багатовікової історії політико-правової думки, яка розглядалась з позицій політичного, морального, філософського, релігійного, юридичного світогляду [3, с. 6].

Людство у процесі свого розвитку виробило систему цінностей. Право є засобом їх реалізації та його зміст полягає у всій сукупності правових приписів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин; це визначені у праві юридичні права, обов'язки та заборони [4, с. 66].

Право є унікальним феноменом, здатним забезпечити організованість, узгодженість та стабільність суспільним відносинам, воно закріплює найважливіші норми і принципи моралі, перетворює їх на загальнообов'язкові, встановлені й гарантовані державою правила поведінки. Право є мірою свободи поведінки особи, воно є засобом захисту інтересів особи [5, с. 64]. Кожна людина має певні уявлення про свої права і обов'язки, що є дозволеним і нездоленним у співіснуванні та взаємодії з іншими людьми. Саме право є показником рівня цивілізованості суспільства [6, с. 5].

Науково-теоретичною основою дослідження стали праці вчених, що заклали підвалини філософсько-правового дослідження феномену прав людини та людини в праві. Зокрема слід відзначити наукові доробки М. Костицького, А. Колодія, О. Тихомирова, К. Левченко, Т. Мельник, Н. Гапон та інших.

У сучасному світі свобода є необхідною умовою існування людини, вона означає певну соціальну автономію людини, що передбачає рівність та самостійність [5, с. 9].

Свобода випливає з духовної природи людини та у своїй основі є такою, що не може бути надана державою або суспільством, які, до того ж, мають право тільки визнати її за людиною [6, с. 234]. Ні яким чином належність людини до певної статі не повинна впливати на можливість бути вільною та користуватися наданою їй від народження свободою.

Свобода є сутністю права, виявляє себе в правових явищах, легітимізується та забезпечується за допомогою юридичних засобів. У цивілізованому суспільстві, що стоїть на високому щаблі розвитку, свобода людини є не лише напрямом, метою, а й засобом його прогресивного руху [4, с. 168].

Головне для людини – свобода, що є середовищем її існування. У сфері свободи людина обирає свій власний життєвий шлях, реалізує свої інтереси і пристрасті [3, с. 7]. Справжня свобода передбачає відповідальність, що визначається як продуманість, виваженість, обґрунтованість рішень, урахування всіх обставин і можливих наслідків; це також покарання за вчинок [2, с. 18].

Отже, здійснення гендерних досліджень дозволяє подолати абстрактне розуміння людини – як позастатевої істоти – у головних виявах її суспільного життя та сформувані толерантне ставлення до світу як чоловічого, так і жіночого [7, с. 1].

Метою дослідження є дослідження проблеми гендерної рівності на національному рівні. Акцентується увага на тому, що саме держава повинна створювати та гарантувати середовище в якому права людини будуть розглядатися як головні і такі, що практично реалізуються.

Проблеми, які виникають у суспільстві, насамперед, зачіпають жінок. Це нерівність в оплаті праці, у можливості зробити кар'єру, дискримінація при звільненні та наймі на роботу, неповне використання освітнього та професійного потенціалу українок. Усі ці фактори негативно впливають на матеріальне становище жінок, сприяють фемінізації бідності [8, с. 1].

Надання жінкам більш широких можливостей, забезпечення їх незалежності, підвищення політичного, соціального й економічного

статусу є важливою проблемою. Водночас обов'язковим у досягненні стійкого розвитку є збалансоване соціальне партнерство між жінками й чоловіками, яке потребує відповідних правових засобів врегулювання, що сприятиме реальному забезпеченню рівності громадян незалежно від будь-яких факторів.

Рівність людей – це однаковість їх соціальних можливостей не лише у користуванні своїми правами, а і у виконанні суспільних обов'язків. Розуміючи закономірну неоднаковість особистісних рис, здібностей і можливостей кожного індивіда та своєрідність його способу життя, соціальна нерівність, як результат такої несхожості, може бути певним чином пом'якшеною спеціальними державними заходами.

Можна сформулювати чотири параметри рівності чоловіків та жінок.

1. Права та свободи людини повинні бути визнаним стандартом у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах. Дані стандарти сформульовано у Конституції України, у міжнародних документах та підлягають обов'язковому виконанню. Вони повинні безумовно виконуватися державами, що ратифікували міжнародно-правові договори і визнавати права людини як фундаментальний принцип державної політики та правотворчості.

2. Права людини як права жінки. В основі порушення принципу рівності, який передбачений Конституцією України, виступає таке явище як дискримінація, що руйнує основи справедливості, демократії та призводять до порушення жіночих прав.

3. Права, обов'язки та відповідальність є основними складовими елементами правового становища особи у соціумі. А отже, саме вони визначають стандарт рівності у Конституції України та законодавчих актах.

4. Рівні права та свободи є найважливішим елементом гендерної рівності. Вони віддзеркалюють ступінь реалізації та гарантії рівності, які містяться у Конституції та законах України.

У цьому контексті, особливо актуального значення набуває ліквідація дискримінації в Україні.

Гендерні стереотипи в Україні, так само як і в інших країнах, призвели до умовного поділу ринку праці на дві частини: для жінок (освіта, культура) і для чоловіків (будівництво, армія). Головна різниця між ними полягає у тому, що ринок праці, де більшість становлять жінки, характеризується нижчим статусом і відповідно нижчим рівнем заробітної плати [9, с. 72].

Сучасне становище чоловіків і жінок в українському суспільстві характеризується нерівністю. Конституційно закріплене право жінок України на рівність з чоловіками у всіх проявах стало залежним від біологічної статі особи. Жінки складають більше половини випускників середніх загальноосвітніх шкіл – 57 %, студентів вищих навчальних закладів – 52 %, а також ледве менше половини тих, хто вчиться в аспірантурі – 46 %. Статистика показує навіть перевагу жінок серед осіб з вищою та середньою спеціальною освітою, але частка жінок із вищою освітою, що займають керівні посади всіх рівнів – менше 20 %. Відповідно до статистичних даних, вищою або середньою фаховою освітою в Україні володіють 43 % працюючих жінок і тільки 34 % працюючих чоловіків.

Ідеться про те, що дуже часто, навіть за умови наявності однакової кваліфікації, за умови, що жінка має більше досвіду та ініціатив, на роботу наймають чоловіка. Державні службовці це загалом жінки – 72,7% (чоловіків – 27,3%), але першу (найвищу) категорію серед керівників державних служб мають 91,7% чоловіків і лише 8,3% жінок.

Таким чином, економічна нерівність чоловіків і жінок підтримується системою гендерної нерівності на ринку праці. Насамперед це стосується сфери професійної зайнятості, можливостей самореалізуватися різними шляхами, серед яких чільне місце посідає кар'єрне просування сходишками бюрократичного, професійного чи фінансового успіху.

Крім цього, наявна у суспільстві дискримінація за ознакою статі виявляється у невизнанні виробничої праці жінок у домашньому господарстві як соціально значущої. З врахуванням домашньої роботи жінки у середньому зайняті різними видами робіт майже на 25% часу більше ніж чоловіки. Вибудовується цікавий ланцюжок соціальних ролей і прав жінок в українському суспільстві, коли для соціальної самореалізації жінка повинна мати дітей. Паралельно вона повинна робити внесок до сімейного бюджету, тобто працювати поза домом (хто при цьому одночасно працює у межах сім'ї, зрозуміло без коментарів), але робота не повинна перетворитися на кар'єру (а як же тоді заробити нормальні гроші?).

У різних видах політичної діяльності (участь у виборах, інтерес до політики, підтримка тих чи тих політичних партій і лідерів, участь у політичних акціях, робота в органах виконавчої та законодавчої влади) співвідношення чоловіків і жінок суттєво різняться. У суспільній свідомості за жінкою не вкоренився образ працівниці й політичного лідера, а й досі продовжує домінувати образ матері-доглядальниці, виховательки й домогосподарки. Тому жінки практично не беруть участі у виробленні державної політики, залишаючись пасивними спостерігачами й виконавцями, а також реципієнтами соціальної допомоги. У той час як реалізація громадянських прав передбачає повноцінну участь не тільки чоловіків, а й жінок на всіх рівнях функціонуючих у суспільстві соціальних інституцій, включаючи однаковий доступ до усіх позицій соціальної структури суспільства. Політика держави, основні принципи та механізми втілення якої формулюються переважно представниками однієї статі, не може відповідати потребам усіх громадян. Відсутність чи мізерне представництво жінок в органах, що приймають політичні рішення, є важливою проблемою навіть для сучасних ліберальних демократій, не кажучи вже про країни, що розвиваються чи трансформуються [10, с. 6–10].

У системі світового оновлення й реформування Україна прагне до творення громадянського суспільства на нових, гуманітарних засадах, що є передумовою демократичного устрою. Демократичне громадянське суспільство, його система життєздатні лише при формуванні демократичної культури соціуму.

Демократизація і гуманізація соціального життя – магістральні вектори розвитку українського суспільства. Принципи соціальної інтеграції, консолідації і партнерства, закладені в основу теорії та практики сучасного гуманізму, спрямовують соціальний розвиток

шляхом: тлумачення тих форм нерівності, які завдають людям страждань, вселяють почуття незахищеності й невпевненості; посилення справедливості та надання рівних прав і можливостей усім представникам суспільства незалежно від статі, віку, раси, віросповідання та політичної приналежності [11, с. 4].

Подолання традиційних гендерних стереотипів, створення нових форм і загальнолюдських стандартів для жінок і чоловіків, гендерної культури нового взірця – потреба перебудови України у контексті світової спільноти, створення нових форм міжнародного спілкування та міжнаціональних відносин.

Політика й суспільно-політичні структури держави відіграють першочергову роль у моделюванні умов життя, інституціоналізують збереження і відтворення статусу тієї чи іншої статі. Тривала історія дискримінації та обмежень, пов'язаних із кожною з ролей, які відіграють обидві статі, непомітно впливає на наші повсякденні дії та рішення.

Демократичний розвиток суспільства не може обминути феномен і проблему домінування способу життя, ідеологічних засад та інтересів, притаманних чоловічій статі, відтворення цих норм економічними, політичними та іншими структурами. Проблема не у жінках, а в ієрархії статей, в якій чоловік займає вищу позицію у порівнянні зі “слабкою статтю”. Тому на порядку денному стоїть проблема створення справді рівних відносин партнерства між чоловіками та жінками і такого розподілу відповідальності, який би дав можливість ліквідувати порушення рівноправності, що існують у різних сферах життя, у тому числі у сфері прийняття політичних рішень.

Розвиток та підвищення рівня демократичної репрезентативності – один з аспектів становлення паритетної щодо гендеру демократії. Можна стверджувати, що зміцнення ідей та практики рівної участі чоловіків і жінок у політичному житті має розглядатися не як загроза суспільному розвитку, а як чинник, що йому сприяє.

У цьому контексті, саме формування гендерної політики передбачає подолання стандартних умов тоталітарного життя й утвердження рівності прав, людських взаємин між чоловіками й жінками у суспільстві.

Гендерна політика – це визначення міжнародними органами та державами основних гендерних пріоритетів і основних фундаментальних цінностей, принципів і напрямів діяльності, відповідних методів і способів їх втілення, спрямованих на утвердження рівних прав, свобод, створення умов і можливостей, гарантій забезпечення рівного соціально-політичного і економічного статусу чоловіків і жінок, на розвиток гендерної демократії та формування гендерної культури у суспільстві [12, с. 173].

Свідченням прагнення до нового підходу у вирішенні гендерних питань в Україні було створення низки державних органів, що опікувались даною проблемою.

Відповідно до Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” від 08.09.2005, органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є:

Верховна Рада України, до функцій якої відносяться: визначення основних засад гендерної політики держави; застосування у

законодавчій діяльності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; у межах, передбачених Конституцією України, здійснення парламентського контролю за виконанням законодавчих актів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у рамках здійснення контролю за додержанням прав та свобод людини і громадянина здійснює контроль за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; розглядає скарги на випадки дискримінації за ознакою статі; у щорічній доповіді висвітлює питання дотримання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Кабінет Міністрів України забезпечує проведення єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; розробляє і реалізує державні цільові програми щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади щодо забезпечення гендерної рівності; організовує підготовку державної доповіді про виконання в Україні Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; враховує принцип гендерної рівності при прийнятті нормативно-правових актів; затверджує порядок проведення гендерно-правової експертизи та здійснює інші повноваження у цій сфері, передбачені законодавством України.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків бере участь у формуванні та реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; здійснює координацію заходів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, спрямованих на впровадження гендерної рівності; проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу у засобах масової інформації, організовує проведення просвітницьких заходів з питань забезпечення гендерної рівності; здійснює розробку заходів, спрямованих на реалізацію забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; контролює дотримання гендерної рівності при вирішенні кадрових питань у центральних та місцевих органах виконавчої влади; організує навчання державних службовців з питань реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків тощо.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені у їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків забезпечують надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей; здійснюють виконання загальнодержавних та регіональних програм з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; створюють умови для поєднання жінками і чоловіками професійних і сімейних обов'язків; забезпечують доступні соціально-побутові послуги, включаючи догляд за малолітніми дітьми, організацію дошкільного виховання та забезпечення дитячого дозвілля; проводять просвітницьку діяльність з питань гендерної рівності; співпрацюють з об'єднаннями громадян щодо забезпечення рівності прав та можливостей жінок і

чоловіків; подають пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; сприяють науковим розробкам у сфері гендерних досліджень.

Об'єднання громадян беруть участь у розробці рішень, що приймаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань гендерної рівності; беруть участь у реалізації загальнодержавних та регіональних програм; делегують своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів, що створюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування; проводять моніторинг з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; здійснюють іншу діяльність відповідно до свого статусу та законодавства України щодо забезпечення гендерної рівності [13].

Щодо законодавчого забезпечення, то з урахуванням необхідності визначення пріоритетних напрямків поліпшення становища жінок у суспільстві, забезпечення рівних можливостей для участі жінок і чоловіків у політичному, економічному, культурному та соціальному житті було прийнято цілий ряд нормативно-правових актів. Ці документи спрямовані на вдосконалення національного механізму поліпшення становища жінок та підвищення їхнього статусу у суспільстві, забезпечення участі жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях влади.

Нормативно-правовою базою забезпечення гендерної політики в Україні є:

- Постанова ВРУ від 17.06.1999 “Про засади державної політики України у галузі прав людини”;
- Постанова ВРУ від 05.03.1999 “Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім’ї та жінок”;
- Постанова ВРУ від 17.09.1999 “Про Концепцію державної сімейної політики”;
- Указ Президента України від 25.04.2001 “Про підвищення соціального статусу жінок в Україні”;
- Постанова КМУ від 06.05.2001 “Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки”;
- Закон України від 08.09.2005 “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”;
- Постанова КМУ від 27.12.2006 “Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року”.

Отже, аналізуючи діючу в Україні законодавчу базу, що торкається питань забезпечення гендерного паритету у різних соціальних сферах, можна говорити про достатньо серйозні кроки держави у формуванні гендерної політики, сприянні запровадженню ідей гендерної рівності та справедливості у всі сфери життєдіяльності суспільства.

Але забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків залежить не лише від якості законів, постанов і розпоряджень центральної влади і механізмів їх реалізації, а і від практичного їх втілення з боку державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [14, с. 20].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лавріненко Н. Гендерні дослідження в соціології : [прогр. лекційного курсу] / Н. Лавріненко. – К. : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т соціології НАН України, 1998. – 24 с.
2. Філософія права : навч. посіб. / [за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 333 с.
3. Гуренко М. М. Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці : [моногр.] / М. М. Гуренко. – К. : Логос, 2000. – 167 с.
4. Теорія держави і права : навч. посіб. / [Лисенков С. Л., Колодій А. М., Тихомиров О. Д. та ін.]; за ред. С. Л. Лисенкова. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 447 с.
5. Теорія держави та права : [посіб. для підготов. до іспитів] / С. М. Тимченко, Р. А. Калужний, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша. – [2-ге вид., виправл. та доповн.]. – К. : Паливода А. В., 2003. – 174 с.
6. Права і свободи людини в Україні / [авт. концепції опитування та розробники анкети Н. Костенко, С. Макеєв, М. Томенко та ін.]. – К. : Ін-т політики, 1999. – 76 с.
7. Бердяєв Н. А. Судьба России / Н. А. Бердяев. – М. : Сов. писатель, 1990. – 351 с.
8. Артем'єва О. О. Гендерні дослідження в контексті постнекласичної раціональності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.09 "Філософія науки" / О. О. Артем'єва. – К., 2008. – 18 с.
9. Статистики мова скупа / Київська міська державна адміністрація. Київський міський Центр роботи з жінками. Київське міське Управління статистики // Інформаційний бюлетень. – К., 2000. – № 4. – 16 с.
10. Нечипорук Л. В. Проблеми впровадження гендерного балансу на ринку праці / Л. В. Нечипорук // Впровадження гендерних підходів у діяльність правоохоронних органів України : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 трав. 2005 р.). – К., 2005. – С. 70–72.
11. Гендерна рівність як фактор сталого розвитку суспільства // Вісник програми сприяння парламенту України університету Індіани. – 2004. – № 217. – 35 с.
12. Кириленко О. Политика, социальное развитие и женщина / О. Кириленко // Персонал. – 2001. – № 3. – С. 4–8.
13. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні : [моногр.] / Г. В. Герасименко. – Умань : СПД Сочінський, 2008. – 250 с.
14. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.
15. Гендерний портрет Волинської області : зб. матеріалів / заг. ред. О. Ярош та ін. / Фонд сприяння демократії Посольства США в Україні та ін. – Луцьк : Євросервіс, 2007. – 396 с.